

Qabul qilindi: 01.05.2025

Chop etildi: 30.06.2025

UDK: 509.3/1 (575.7)

MARKAZIY OSIYO XALQLARINING FALSAFIY TAFAKKURIDA PEDAGOGIK G'UYALARNING AKS ETISHI

*Xajiyeva Maksuda Sultanovna, Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti "Falsafa" kafedrasi mudiri, falsafa fanlari
doktori, professor*

REFLECTION OF PEDAGOGICAL IDEAS IN THE PHILOSOPHICAL THOUGHT OF THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA

*Khajiyeva Maksuda Sultanovna, Head of the Department of
Philosophy, Urgench State University named after Abu Raykhon
Beruni, Doctor of Philosophy, Professor*

ОТРАЖЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

*Хаджиева Максуда Султановна, заведующая кафедрой
философии Ургенчского государственного университета имени
Абу Райхона Беруни, доктор философских наук, профессор*

<https://orcid.org/0000-0002-9883-8084>

e-mail:
maqsuda19710824@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Abu Abdullo Rudakiy, Sa'diy Sheroziy, Abulqosim Firdavsiylarning komil shaxsni tarbiyalash borasidagi fikrlari, undagi axloqiy fazilatlarni tarbiyalash, yosh avlodni saxovatpeshalik, vatanparvarlik, mehr-oqibat, rostgo'ylik, adolatparvarlik, ota-onaga hurmat, mardlik va boshqa fazilatlarni tarbiyalash borasida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: yosh avlod, ilm olish, pul, suv va yer, inson, moddiy ehtiyojlar, aql, ilm-fan va bilim, ma'naviy ehtiyojlar, pul, yer, dam olish, saxovatpeshalik, vatanparvarlik, mehr-oqibat, rostgo'ylik, adolatparvarlik, ota-onaga hurmat, mardlik.

Abstract: This article discusses the ideas of Abu Abdullah Rudaki, Sa'diy Sherazi, Abulqasim Firdaws on raising a perfect person, educating moral qualities in him, educating the younger generation in generosity, patriotism, kindness, honesty, justice, respect for parents, courage and other qualities.

Key words: young generation, education, money, water and land, man, material needs, mind, science and knowledge, spiritual needs, money, land, leisure, generosity, patriotism, kindness, honesty, justice, respect for parents, courage.

Аннотация: В данной статье рассматриваются идеи Абу Абдуллы Рудаки, Саадия Шерази, Абулкасима Фирдоуси о воспитании совершенного человека, воспитании в нем нравственных качеств, воспитании в подрастающем поколении щедрости, патриотизма, доброты, честности, справедливости, уважения к родителям, мужества и других качеств.

Ключевые слова: Молодое поколение, образование, деньги, вода и земля, человек, материальные потребности, разум, наука и знания, духовные потребности, деньги, земля, досуг, щедрость, патриотизм, доброта, честность, справедливость, уважение к родителям, мужество.

KIRISH. Ta'lim bugungi kunda jahon hamjamiyatining muammosiga aylangan. Endi mehr-muhabbat kamayib ketgandek, ba'zida ota-o'g'il ham kelishmay qoladi. Xalqimizga yot bo'lgan internet, kino va seriallar, boylik masalasi

ta'lim-tarbiya ishlarini yanada og'irlashtirdi. Yoshlar har xil ekstremistik oqimlarga jalb qilingan. Terrorchilik harakatlari va diniy ekstremizm asr balosiga aylandi. Rudakiy yosh avlodni ilm olishga chaqiribgina qolmay, balki uni hayotiy insoniy

ehtiyoj deb bilgan. Uning fikricha, pul, suv va yer insonning moddiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur vosita bo'lgani kabi, aql, ilm-fan va bilim ham uning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur vositadir. Mana u bu haqda nima deydi. Tana vasvasalari – pul, yer, bo'sh dam olish. Ilm, aql – ruhim vasvasasi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI. Rudakiyning insonning ham moddiy, ham ma'naviy ehtiyojlari borligi haqidagi bu bayonoti feodal tuzum va uning mafkuraviy tayanchi – islom dini xalqni zulmat va jaholatda ushlab turgan bir paytda ifodalangani uchun katta progressiv ahamiyatga ega edi. Rudakiy insonparvar sifatida yoshlardan odamlarga mehribon, sezgir va e'tiborli bo'lishni, musibatga uchraganlarga hamdardlik va yordam ko'rsatishni talab qilgan: Ko'r injiqlikni bostiradi va siz olijanob bo'lasiz! Cho'loq, ko'rni so'kma – sen olijanob bo'lasan! Aslzoda emas, yiqilganning ko'ksiga qadam bosadigan, yo'q! Yiqilganlarni ko'taring – siz olijanob bo'lasiz!

“Mard” so'zi (so'zma-so'z – “erkak”, majoziy ma'noda “er”) ma'nosini bildiradi: eng yaxshi insoniy fazilatlarga ega inson... U mehribon, hamdard, kimga muhtoj bo'lsa, yordam berishga tayyor. U barcha ojiz va nochor odamlarni gijgijlash va zo'ravonlikdan himoya qiladi. U saxiy, har doim kambag'allarga yordam berishga tayyor.

Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik tafakkurida bu masala alohida o'rin tutadi. Bu masalani chetlab o'tadigan taniqli adib-pedagog deyarli yo'q. Bu quyidagi mantiqqa asoslangan edi:

1. Odam hayvondan aqli bilan ajralib turadi, u aqli mavjudotdir. Shuning uchun uning barcha harakatlari va ishlari oqilona bo'lishi kerak. Va buning uchun uning barcha his-tuyg'ulari uning ongiga bo'ysunishi kerak.

2. Insonga erkinlik kerak. Moddiy jihatdan qaram bo'lmasa, hech kimga qaram bo'lmasa ozod bo'ladi. Moddiy jihatdan qaram bo'lmaslik uchun, inson hech narsaga muhtoj bo'lmaslik va odamlardan yordam so'ramaslik uchun o'z ehtiyojlarini cheklashi kerak.

3. Aqlsiz istaklarning ro'yobga chiqishi, vaqt o'tishi bilan inson o'z xohish-istaklarini bajarishdan o'zini tiya olmaydi, ehtiyojlarini cheklay olmaydi. Bu oxir-oqibat jinoyatga olib keladi.

Rudakiy zamondoshlari ijodida o'z vataniga, xalqiga muhabbat, qahramonlarning matonat va

jasorati, keksalarga hurmat, xalqning qadimiy an'analari, ayniqsa, oila va tarbiya bilan bog'liq an'analar tarannum etilgan. Bu hodisa asta-sekin kuchayib, maktablarda ajdodlarining buyukligi va qudratini yorituvchi fanni o'rgata boshladilar. Demak, o'z-o'zini anglagan, o'zini vatanparvar va bilimli, ma'rifatli deb bilgan shaxs uchun maktab ilm o'rganish, bilim to'plash uchun yorug' ma'bad va ta'lim-tarbiya markazi bo'lib, unga taqdirli zamin yaratadi. Rudakiy va uning zamondoshlari davrida, birinchidan, maktab muhiti, maorif yana jonlandi; ikkinchidan, uning yangi shakli, yangi va yangi variantlari namoyon bo'lishi bilan alohida mas'uliyat yukladi, maktab va madrasa, ta'lim, savodxonlik va tarbiya markazlariga aylandi. Rudakiy va uning zamondoshlari ilm o'rganishga alohida e'tibor berib, odamlarni turli ilmlarni idrok etishga chorlaganlar. Rudakiyning yana bir zamondoshi Firdavsiy komil shaxsni tarbiyalashda birinchi navbatda undagi axloqiy fazilatlarni tarbiyalash kerak, deb hisoblaydi. Shu boisdan ham Firdavsiy yosh avlodni saxovatpeshalik, vatanparvarlik, mehr-oqibat, rostgo'ylik, adolatparvarlik, ota-onaga hurmat, mardlik va boshqa fazilatlarni tarbiyalashga ko'rsatma beradi. Hikmat Firdavsiyning yana bir ijobiy fazilatlaridandir. U aqli odamning xatti-harakati ahmoqning xatti-harakatidan ancha farq qiladi. Holbuki, hikmatga ega bo'lish uchun xalqning ilmlarini, madaniyatini, urf-odatlarini, o'rganishga, o'gitlaridan bahramand bo'lishga harakat qilish kerak. Firdavsiy fikricha, notiqlik insonning ijobiy fazilatidir. Har bir aqli odam yaxshi so'zni yomondan ajratmog'i lozim, chunki odamdan keyin faqat yaxshi so'zi qoladi. Shu munosabat bilan shoir ikkiyuzlamachilik va so'zbo'zlikni salbiy axloqiy xislatlar deb hisoblaydi.

So'zbo'zlik va tuhmat ham shoir tomonidan insonga xos salbiy sifatlar sanaladi. Firdavsiy odamlarga gapni so'zlamaslikka, boshqalarga tuhmat qilmaslikka buyuradi. Haqiqiy erkak har doim tilini nazorat qilishi kerak. Shoir birdamlik, do'stlik, birodarlikni yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning eng yaxshi xislati deb biladi. Firdavsiy qarashlari bugungi kunda ham katta ahamiyatga ega bo'lib, maktab o'quvchilari, talabalar va jamiyatning har bir a'zosini axloqiy tarbiyalashda katta o'rin tutadi. Firdavsiy onaga hurmatni insonning eng yaxshi fazilati deb biladi. Uning fikricha, ona hayotning, ezgulikning,

mehrning eng buyuk manbaidir. Onalik mashaqqatlari, tashvishlari asrlar davomida olimlar, shoirlar, yozuvchilar, sarkardalar, taniqli jamoat va davlat arboblari tomonidan tarannum etilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR. Rudakiy va uning zamondoshlari davrida milliy tojik maktabi shakllandi. Bu shaharlarda madrasalar ochilishiga imkon yaratdi. Albatta, bu davr talabi edi. Arablar bosib olingandan keyin xalifalik Xuroson va Movarounnahr shaharlarida boshlang'ich maktab va madrasalar tashkil etish bilan jiddiy shug'ullanadi. Bu davrda maktablarda malakali pedagog kadrlar tayyorlash zarur edi. Eng muhimi, o'tmishdagi maktablardan foydalanilgan, o'qituvchilik faoliyatiga tajribali kadrlar jalb qilingan. Rudakiy va uning zamondoshlari hayoti davrida Buxorodagi Juhi Muliyon mahallasi asosiy ta'lim va tarbiya markazlaridan biri hisoblanib, ilm-fan, pedagogik fikr va ma'rifat rivoji va gullab-yashnashiga xizmat qilgan.

Sa'diy uzoq safarlarida zohid va tilanchilar, savdogarlar, qaroqchilar, dehqon va hunarmandlar bilan uchrashib, aholining turli qatlamlari hayotini o'rgangan, odamlar, ularning xatti-harakatlari, orzu-umidlari bilan doimo qiziqib turardi. Sa'diyning sayohatlaridagi asosiy mashg'uloti va'z qilish edi. U borgan har bir shaharda masjidlar, bozorlar, uylar va qabristonlarda odamlarni atrofiga to'plab, ularga va'z-nasihatlar qilgan. Voiz o'z ma'ruzalarida odob-axloq, amaliy hikmat, ijtimoiy munosabatlar masalalariga to'xtalib, o'z fikrlarini hayotiy misollar, hayotiy manzaralar, xalq maqollari bilan mustahkamlagan. Sa'diyning ma'ruzalari qiziqarli va real hikoyalarga aylanib, oxir-oqibat uning "Bo'ston va Guliston" asariga aylangan. Sa'diy 1257-yilda sayohatdan jamiyatning turli qatlamlari, turli mamlakatlar xalqlari hayotini o'rganish natijasida to'plangan boy bilim va tajriba bilan qaytib keladi va asarlar yaratishga kirishadi. Sa'diy adabiy merosida yuqoridagi kitoblardan tashqari to'rt g'azal ("Toyibot", "Badoye", "Havotim", "Qadimiy g'azaliyot"), qasida (fors va arab), kitobat, ruboiy, masnaviyar mavjud. Shoirning g'azallarida ko'proq insoniy muhabbat, go'zallik tarannum etilgan. Sa'diy g'azalida ma'naviy hayotning asl ko'rinishlari – baxt, shodlik, qayg'u, dard, shifo, orzu-umid, tuyg'u va his-tuyg'ularni har

joyda va har doim hayajonga soladigan haqiqiy ko'rinishlarni mahorat bilan, badiiy tasvirlaydi.

Sa'diy o'zidan oldingi avlod an'alarini ijodiy takomillashtirdi, g'azalning eng go'zal va mukammal namunasini yaratdi, fors-tojik adabiyoti tarixiga "g'azal payg'ambari" sifatida o'z nomini kiritdi. O'tmish shoirlari g'azallarida o'z ifodasini topgan inson muhabbati, do'stligi, shodligi, baxti Sa'diy g'azallarida jozibali obrazlar, yorqin detallar bilan boyitilgan. Sa'diy g'azallarining asosiy mavzularidan biri, o'zi aytganidek, ishqdir.

XULOSA. Shoir, bir tomondan, real dunyoga, odamlar hayoti va ma'naviyati bilan mustahkam aloqada bo'lib, ishq-muhabbatni, moddiy olamning go'zalligini, zavq-shavqlarini tarannum esa, ikkinchi tomondan, uning fikr va g'oyalari dunyoviy bo'la boradi. Albatta, bu bejiz emas. Sa'diy Sharqda o'rta asr feodalizmi sharoitida yashab, uning yuksak g'oyalari, ilg'or g'oyalari feodal mafkurasi hukm surgan tarixiy muhitdan ajralmas edi. Bag'dod madrasasida ulug' donishmand Shihobuddin Suhravardiy qo'lida saboq olganida ham o'z ta'limoti ta'sirida hikmatli she'rlar kuylagan. Biroq Sa'diyning g'azallari va boshqa so'fiy shoirlarning she'rlari kam. Sa'diyning insoniy muhabbati ilohiy ishqidan ko'p marta yuksak va muhimroqdir. Sa'diyning lirik qahramonlari hammasi tirik odamlardir va ularni ehtiros bilan sevadilar. Ular tirik odamlar bo'lgani uchun ular ham turli xil his-tuyg'ularga va tabiatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Насер Д.Л. Коранические сказания и хадисы в поэзии Рудаки и его современников: диссертация ... кандидата филологических наук. - Душанбе, 2009. - 126 с.
2. Атоев А.М. Проблемы нравственности в "Шахнаме" Абулкосима Фирдавси: диссертация ... кандидата философских наук. - Душанбе, 1998. - 136 с.
3. Кодиров К. Педагогические и дидактические идеи суфизма: Социальные и идейные истоки формирования и развития: диссертация ... доктора педагогических наук. - Душанбе, 2002. - 281 с.